
**Bir Suç Önleme Aracı Olarak "İyiliği Yaygınlaştırma ve Kötülükten
Uzaklaştırma" İlkesinin Uygulanabilirliği**

*Applicability of The Principle of "Displaying Goodness and Taking Away from
Evil" as A Crime Prevention Tool*

Özkan TEKİN

Dr., Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı
Ankara / Türkiye

Dr., Teacher, Ministry of National Education
Ankara / Turkey

ozkantekin36@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-0327-7000

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 30 Nisan / 30 April 2023

Kabul Tarihi / Date Accepted: 21 Haziran / 21 June 2023

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf / Citation: Özkan Tekin, "Bir Suç Önleme Aracı Olarak 'İyiliği
Yaygınlaştırma ve Kötülükten Uzaklaştırma' İlkesinin Uygulanabilirliği"
Baberti Dergisi, 17 (Haziran / 2023): 132-150

Öz

İyiliği teşvik etmek ve kötülükten alıkoymak manasına gelen "*emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker*" Kelâm ekolleri tarafından değişik şekillerde değerlendirilmiştir. Farz-ı ayn olarak kabul edenler olduğu gibi farz-ı kifâye olarak kabul edenler de olmuştur. Dinde önemli bir yer işgal eden bu görev, İslâm tarihinde *hisbe* teşkilatı olarak kurumsallaşmıştır. *Hisbe* teşkilatı, İslâm toplumlarında arabulucu ve suç önleyici bir kurum olarak işlev görmüştür. Dinin modern toplumda üstlendiği sorumluluk ve toplumun dinden beklentileri değişmiştir. Tarih boyunca din, toplum hayatında yeri doldurulamayacak önemli bir kurum olarak varlık göstermiştir. Bu işlevini devam ettirmediği takdirde mevzi kaybedecek ve çağdaş insanın yaşamına dokunma becerisini yitirecektir. Yeni güvenlik kaygıları ve bu kaygıların dayandığı nedenler dinin sosyal alandaki varlık gerekçelerinin başında gelmektedir. Bu çalışmada "*emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker*" ilkesinin İslâm'ın modern toplumlarda hayata tutunma çabasında bir görev alıp alamayacağı ihtimalleri tartışılacak ve bunun gerçekleşme biçimleri irdelenecektir. Çalışmada konuyla ilgili ayet ve hadisler analiz edilmekte, getirilen yorum ve yaklaşımlar tartışılmakta, tarihteki tecrübelerin güncel karşılıkları araştırılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Kötülük, İyilik, *Emir bi'l-ma'rûf Nehiy ani'l-münker*

Abstract

The meaning of "emr bi'l-ma'ruf ve nehy ani'l-munker", which means to encourage good and prevent evil, has been evaluated differently by schools. There have been those who accepted it as an individual obligation as well as those who accepted it as a collective obligation. This duty, which occupies an important place in religion, has been institutionalized as the *hisbe* organization in Islamic history. The *hisbe* organization functioned as a mediator and crime prevention institution in Islamic societies. The responsibility of religion in modern society and the expectations of society from religion have changed. Throughout history, religion has existed as an important institution that cannot be replaced in social life. If it does not continue this function, it will lose its position and lose its ability to touch the lives of contemporary people. New security concerns and the reasons behind these concerns are among the main reasons for the existence of religion in the social sphere. In this study, the possibilities of whether the principle of "emr bi'l-ma'ruf ve nehy ani'l-munker" can take a role in Islam's struggle to survive in modern societies will be discussed and the forms of its realization will be examined. In the study, verses and hadiths related to the subject are analyzed, interpretations and approaches are discussed, and current equivalents of historical experiences are investigated.

Keywords: *Theology, Evil, Goodness, Amr bilmaruf, Nehy anilmunker.*

Giriş

Bu çalışmada *iyiliği yaygınlaştırma ve kötülükten uzaklaştırma*, İslâmî ilimler literatüründe daha yaygın ifadesiyle "*emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker*" olarak bilinen ilkenin güncel bir açılımı olarak tercih edilmiştir. İslâm

kültüründe anlaşılma ve uygulanma şeklini temel alan bu çalışma, İslâm'ın *emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münkeri* suçu önlemede nasıl kurumsallaştırdığını incelemektedir. Dolayısıyla *emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münkerin* dinî bir ilke olarak günümüzde suçu önlemede bir araç olarak görev üstlenebileceğine dair bir öneri sunmaktadır.

Bireyin sorumluluğu temelinde toplum barışını temin edecek motivasyon unsurlarını taşıyan bu ilke, günümüzde suç ile mücadelede motive edici, ufuk açıcı bir perspektif sunma kabiliyeti taşımaktadır. *Emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker* ilkesi, İslâm medeniyetinde *hisbe teşkilatı*¹ adıyla sosyal ve siyasal işlevler gören bir kuruma dönüşmüştür.² İslâm tarihinin ilk dönemlerinin geride bırakıldığı bir zaman diliminde bu ilkedен ilham almış bir sosyal kurum olan *hisbe*, sosyal barışın temini amacına hizmet etmiş ve bu alanda başarılı sonuçlar elde edilmiştir. Çalışma, *hisbe* modelinin güncellenerek çağdaş sosyal sorunların çözümünde alternatif bir model olarak kullanılabileceği varsayımını öne sürmektedir.

Hisbe modelinin geçmişteki uygulamasından adlî ve idarî başarılarla ek olarak yaygın bir eğitim kurumu işlevi gördüğü, toplumsal bilinçlenmeye öncülük ettiği de anlaşılmaktadır. Bu durum, teorinin belirli başarıları garantilediğini göstermektedir. Bu arada uygulamadan kaynaklanan başarısızlıkları ise risk olarak değerlendirmek gerekecektir.

Üstlendiği fonksiyon sebebiyle geçmişte *iyiliği yaygınlaştırmak, kötülükten uzaklaştırmak* şeklinde ifade edilen öneri, modern dönemde de güncelleştirilmiş bu şekliyle suç önlemede ve sosyal barışı tesis etmede dinî motivasyonlu bir çözüm önerisi olarak kullanılmaya uygun görünmektedir. Toplum barışını temel gaye edinen bu kurumun, toplumun kendi gelecek perspektifi ile bağlantılı olarak, gelecek açısından tehlike arz eden suçluluk oranlarının düşürülerek temiz kalmasında işlevsel olabileceği düşünülebilir.

Dinî şuurun bireyin sosyal alanda daha fazla inisiyatif almasında etkili olabileceği tezi, "*ibadet şuuruyla görev yapmak*" yaklaşımından beslenir. *İyiliği yaygınlaştırmak ve kötülükten uzaklaştırmak*, İslâm 'da, dinî bir ödev olarak, bazı insanların bu sorumluluğu üstlenmesi halinde, diğerlerinin sorumluluktan

¹ İslâm'ın çatışmalara karşı çözüm önerisi olarak ortaya çıkan bu kurumsal yapı, bir uygulama modeli olarak İslami arabuluculuk, İslami hakemlik, İslami barış yapma ve İslami ombudsmanlık şekliyle algılanmıştır. Bu uygulama pratiklerinin Hz. Muhammed'in (s.a.v.) sünnet ve pratik uygulamalarına dayandığı varsayılır. Bk. Sezai Özçelik - Ayşe Dilek Öğretir Özçelik, "İslami Çatışma Teorileri ve Müzakere Yaklaşımları: Tahkim, Wasata, Sulha ve Ombudsman" *Arabuluculuğun Felsefi ve Kültürel Temelleri*, ed. Vahap Özpolat, (Ankara: HEGEM Vakfı, 2022), 89.

² Yüksel Demirkaya, "Osmanlı Devletinde Belediye (Hisbe) Teşkilatı", *Journal of Social Policy Conferences* 41-42 (1998), 303-318.

kurtulduğu; fakat hiç kimsenin eda etmediğinde bütün toplumun sorumlu tutulduğu *farz-ı kifaye* türünden bir ibadettir.³

Müslümanlar arasında *neme lazımcı* anlayış kınanmış ve kötülük yapanları ikaz etme vazifesi bu ilke esas alınarak *toplumsal bir ödev* şeklinde inşa edilmiştir.⁴ Bu ilke yoluyla kitlelerin “yük olmak yerine yük almak” bilinciyle donanması amaçlanmıştır. Bu şuurlu yaklaşım, “vatanını en çok seven, görevini en iyi yapandır” şeklindeki sosyo-politik mesajlarda ifadesini bulmuştur. Bu yaklaşımda sevgi kuru bir lafız olmaktan çıkarak iddia sahibinden, bedel isteyen, teori-pratik uyuşmasını gerektiren, canlı bir duyarlılık olarak kendini göstermesini sonuç verir.

Dinin modern toplumdaki yerinin tartışıldığı bir ortamda akla gelen iki şeyden biri dindarlığın iyi insan için oluşturmadaki potansiyel model olma rolü, diğeri ahlakın din ile temellendirilmesi sorunudur. 20. yüzyıldan itibaren artık insanın metafizik zihin evresini geride bıraktığı, metafizik yorumlara ihtiyaç kalmadığı, bu aşamada insan için gerekli olan şeyin yalnızca bilimsel yorumlar olduğu ifade edilmektedir. Bundan dolayı insan yaşamında dine ihtiyaç duyulmaz dolayısıyla geleceğin vitrininde dine gerek yoktur.⁵ Dinin hayatta anlamsızlaştığını ifade eden bu yaklaşımlar, aynı zamanda bir anlam arayışının göstergesidir. Bu yaklaşımın aksine dinin insan yaşamı için lüzumuna vurgu yapanlar, onun sosyolojinin konusu olarak devam etmesi gerektiğini savunurlar.

Dine ihtiyacın kalmadığı düşüncesiyle yapılan tartışmalar, dinin tarihin raflarına kaldırılma çabaları olarak da görülebilir. Dinin korunması gerektiğini savunanlar, bu kuruma duyulan ihtiyaç konusunda muhataplarını ikna etmek zorundadırlar. Bir din olarak İslâm’ın modern yaşam karşısındaki durumu incelendiğinde bu kurguya katkıda bulunduğu görülür. İslâm’ın ruh sağlığına yaptığı katkılar yanında bireyin çaresizlikle başa çıkma çabalarında önemli bir direnç kaynağı olduğu da görülür. İslâm özelinde din, anlamsızlık bunalımları karşısında güçlü bir benlik bilinci kazandırmaktadır.

İslâm’ın birey olarak insanın psikik hayatına katkısı yanında birlikte yaşama projesine yönelik olarak da önemli katkılar sağlayabileceği görülmektedir. İslâm, adaleti, merhameti, şefkati, fedakârlığı ve güçsüzlerin himaye edilmesini öğütler. Toplumda bir kesim mutsuz ve ümitsiz iken

³ Bayram Çınar, “Mu’tezile’nin İslâm Siyaset Anlayışı: “el-Emru bi’l-Ma’rûf Ve’nehyu Ani’l-Münker”, *Academic Knowledge* 3/2 (2020), 95-109.

⁴ A’râf, 7/163-165.

⁵ M. Said Özervarlı, *Kelamda Yenilik Arayışları* (İsam Yayınları, 1998), 132, vd.

diğerlerinin mutluluğunun buruk olacağı ve buruk olsa bile mutlu olanların da güvende olamayacağı belirtilir. İnsanın kötülük karşısında alacağı üç pozisyon, düzeltme, düzeltmeyi telkin etme ya da bunları yapamadığı takdirde kötülüğün işlendiği ortamda bulunmayı reddederek boykot etme şeklinde sıralanır.⁶ İyiliği emretme ve kötülüğü nehyetme görevi, Müslümanın bir kötülükle karşılaştığı zaman imkânı varsa elle düzeltme, fiili müdahale imkânı yoksa kötülük işleyene etki edebilecek şekilde sözlü müdahalede bulunma, bunu da yapamaması halinde kötülüğe karşı tepki göstererek söz konusu ortamı terk etme şeklinde gerçekleşir.⁷

İslâm geleneğinde dinin üstlendiği sosyal rollerden biri de asayişin temin edilmesidir. *Emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker* tabirinde ifadesini bulan bu sorumluluk, bütün toplumun kesimlerinin iyiliğini yaygınlaştırıp kötülüklerin önünü kesmekten ibarettir. İyiliği emredip kötülüğü men etmek siyasetin değil ahlak temelli bir düzen kurma ilim sahibi olanların ve vasat bir ümmet olan Müslümanların görevidir.⁸ Bu yaklaşım, suç ve suçluyla mücadelede tüm toplum kesimlerinin proaktif rol almasını gerektirmektedir. Burada suç ve suçluyu himaye eden yapıların ortadan kaldırılması ve sosyal baskılar yoluyla suç unsurlarının kökleşmesinin önüne geçilmesi, toplumdaki her bir bireyin erdemli bir insan olarak görev yapması amaçlanmaktadır.

Bu makalede, *emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker*in suç önlemede modern bir enstrüman olarak işletilmesinin imkânı tartışılacaktır.

1. İyiliği Yaygınlaştırma ve Kötülükten Uzaklaştırma İlkesinin Dinî Kaynakları

İslâm, insan hayatını düzenlemeyi amaçlayan bir dindir. Bu din, toplumsal nitelikli her şeyi dikkate alarak hayatın bütün yönleriyle ilgili hükümler vaz etmiştir. Hz. Muhammed, kendi döneminde dinî bütün boyutlarıyla bizzat uygulamıştır. Ancak vefatından sonra dinin kimler tarafından yorumlanacağı ve doğru bir şekilde uygulanacağı henüz cevap bekleyen bir soru olarak ortada durmaktadır. Hz. Peygamber, hayatta iken dinin uygulanma şeklini belirleme noktasında yetkin bir otorite idi. Fakat

⁶ Bayram Çınar, "İslâm İnanç Ekollerinde 'Emr-i bi'l- Ma'ruf ve Nehyi Ani'l-Münker'", *Van İlahiyat Dergisi* 8/13 (2020), 244-266.

⁷ Bu tutumun dayandığı hadis metni şöyledir: Ebû Saîd (el-Hudrî) diyor ki: "Rasûlullah'ı (s.a.v.) şöyle dediğini işittim: İçinizden biri bir kötülük görürse onu eliyle, buna gücü yetmezse diliyle değiştirsün; buna da gücü yetmezse kalbiyle (ona karşı kin ve nefret beslesin). Bu ise imanın asgarî gereğidir." Bk. Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccac Müslim, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuad Abdalbaki (Kahire: Daru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1412/1991), Kitabu'l-İman, 78, 1/69.

⁸ Fazlur Rahman, "İslam'da Şura İlkesi ve Ümmetin Rolü". *İslam Siyaset Teorisi ve Sorunlar*. Edisyon. çev. Halim Sırçancı, (İstanbul: Ekin Yayınları, 1997), 132-134.

onun vefatını müteakip yönetim görevini üstlenen halifelerin yetkinlik konusunda diğer müminlerden daha üstün olduklarını savunabilmek için elde nesnel kanıt ve kriterler mevcut değildir. Yapılan içtihat, göreceli olup ancak bir tercih anlamı taşır. Çünkü bu, dinin kendisini değil, sadece bir yorumdur.

Hz. Peygamberin tebliğ ettiği öğretiyi başkalarına telkin etmesine karşılık kendisinin yerine getirmemesi düşünülemez. Nitekim Kur'an, tebliğcinin kendisini icradan muaf tutmasını *"Siz Kitab'ı okuyup durduğunuz halde kendinizi unutup başkalarına iyiliği mi⁹ emrediyorsunuz? Anlamıyor musunuz?"*¹⁰ ayeti eleştirmekte ve tebliğcileri rasyonel davranmaya davet etmektedir.

Hz. Peygamber'in dinî misyonu Kur'an'da: *"Onlara iyiliği emreder ve onları kötülükten alıkoyar."* cümlesinde özetlenmektedir. Müslümanların nemelazımcı tutumdan uzak durmaları istenmiş ve hatayı düzeltme amaçlı bir ikaz ibadeti olarak değerlendirilmiştir.¹¹

*"Sizden, hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten men eden bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa erenler onlardır"*¹² anlamındaki ayet bu ilkenin dindeki en temel dayanağıdır. *"Siz insanlar için çıkarılmış hayırlı bir ümmetsiniz; ma'rufu emreder, münkerden sakındırır, Allah'a iman edersiniz."*¹³

İslâm'da emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker olarak ifade edilen bu ilkenin sosyal ve kültürel zeminde şekillenmesinde etkili olan başka ayetler de vardır. Bu ilke üzerinden oluşturulan sosyal bilinç onu ahlaki bir norm koyucu konumuna yükseltmiştir. Bu ilkeye dayalı olarak inşa edilen anlayışa göre Müslüman, aynı sosyal ortamı paylaştığı diğer insanlara karşı dinî ve ahlaki sorumluluk duymakla yükümlüdür. Bu sorumluluktan kaçınan ve duyarsızlık gösteren kimseler İslâm tarafından onaylanmamıştır. Çünkü her bir ferдин emniyet içerisinde olmadığı bir evrende aslında hiç kimsenin

⁹ Kur'an'ın burada kullandığı kavram *maruf* değil, *birr* kavramıdır. Zira Kur'an'ın kendisine atıfta bulunduğu *maruf*, *birr* olan davranışların bütünüdür. Bkz. Bakara, 2/177.

¹⁰ Bakara, 2/44.

¹¹ A'râf, 7/163-165. *"Ey Muhammed! Onlara, deniz kıyısında bulunan kent halkının durumunu sor. Hani onlar Cumartesi (yasağı) konusunda haddi aşıyorlardı. Zira tatil yaptıkları Cumartesi günü balıklar onlara akın akın geliyor, tatil yapmadıkları (diğer) günlerde ise gelmiyordu. İşte onları yoldan çıkarmaları sebebiyle böyle imtihan ediyorduk. Hani onlardan bir topluluk demişti ki: Siz Allah'ın helak edeceği veya şiddetli bir azaba uğratacağı bir kavme ne diye (boş yere) öğüt veriyorsunuz? Onlar da, Rabbinize bir mazeret beyan etmek için, bir de belki Allah'a karşı gelmekten sakınırlar diye (öğüt veriyoruz) demişlerdi. Onlar kendilerine hatırlatılanı unutmca biz de kötülükten alkoymaya çalışanları kurtardık. Zulmedenleri yoldan çıkarmaları sebebiyle şiddetli bir azapla yakaladık."* Bu ilkeye göre yapmamak yetmez, yapana engel olmayanlar da yapanlarla birlikte cezalandırılmıştır.

¹² Âli İmran, 3/104

¹³ Âli İmran, 3/110.

güvende olamayacağı anlayışı ile işlenen suçun herkes için tehlike oluşturduğu, bu yüzden her bireyin suçu önlemede görev alması gerektiği vurgulanmıştır. Temelde bir sosyal kontrol aracı olan ilke, suç işleme ortamlarının kurutulmasında da önemli bir rol *üstlenmiştir*.

Âli İmrân 104. ayetin öğrettiği sorumluluğu bir misyon olarak yüklenen Müslümanlar, bu metne, din davetini de içine alacak şekilde geniş bir anlam yüklerler. Bu ayetten bir Müslüman'ın birlikte yaşadığı insanlara karşı sorumsuz ve duyarsız davranmasının onaylanmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla *her koyunun kendi bacağından asılacağı* ifadesinde formüle edilen suçun şahsiliği ilkesi bu bağlamda geçerliliğini kaybetmektedir.

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

“Her biriniz bulunduğu konumda birer çobandır ve elinin altındakilerden sorumludur. İnsanlar üzerinde bulunan devlet başkanı da bir çobandır ve o da idaresinde bulunan insanlardan sorumludur. Erkek ev halkı üzerinde bir çobandır ve o da ev halkından sorumludur. Kadın da kocasının evi ve çocukları üzerinde bir çobandır; o da bunlardan sorumludur... Dikkat edin! Her biriniz çobansınız ve her biriniz kendi eli ve idaresi atındakilerden sorumlusunuz.”¹⁴

Bu hadisinde Hz. Peygamber, toplumsal hiyerarşide yer alan bütün toplum katmanlarının bu sorumlulukları paylarına kendi kültür kalıpları içerisinde işaret etmektedir.

Konuya ilişkin literatürde *“Ed-dinu nasihatun”* formülasyonu ile yer alan bir diğer metinde ise Hz. Peygamberin *“Din nasihattir”* buyurduğunda *“Kimin için ya Resûlullah?”* diye sorulara *“Allah için, Kitabı için, Resulü için, müminlerin emiri için ve bütün müminler için”¹⁵* dediği aktarılmıştır. Bu hadis, yöneticinin yönettiği halk ile ilişki biçimini ve uygulamalarını nasihat kavramı bağlamında konumlandırmaktadır. Hadis, yöneticinin yoldan çıkması ya da yanılması halinde onu uyarmayı topluma bir dinî görev olarak yüklemekte, yöneticinin yanı sıra ısrar etmesi durumunda onlara itaat etmeme hakkı tanımaktadır.

Bu hadis metninin, *emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker* ilkesinin kapsamını belirlediği ve önemli ölçüde sınırlandırdığı görülmektedir. *Emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker* metnine nispetle açılımı daha geniş olan *“Din nasihattir”* hadis metni, yönetici-yönetilen ilişkisi konusunda önemli bir sorumluluk çerçevesi çizmiştir. İmam veya yöneticinin yoldan çıkması ya da

¹⁴ Muhammed b. İsmail Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*. thk. İzzuddin Dillî - İmâd et-Tayyâr - Yâsir Hasen (Beyrut: Muessesetu'r-Risale, 2014), İtak 17 (no. 2554).

¹⁵ Müslim b. el-Haccac, *Sahîhu Müslim*. thk. Yâsir Hasen - İzzuddin Dillî - İmâd et-Tayyâr (Beyrut: Muessesetu'r-Risale, 2014), İman 95 (55) .

yanılması halinde topluma bir dinî sorumluluk olarak onu uyarma görevinin yüklenmesi, metnin zengin içeriğine delalet etmektedir. Yöneticinin hatada ısrar etmesi durumunda ise ona itaat etmeme hakkı tanınmaktadır. Bu yaklaşım, kişinin yoldan çıkan veya hatada ısrar eden yöneticiye itaat etmesinin günah olduğu sonucunu vermektedir. Bu da gelenekte, *Allah'a isyan hususunda kula itaat edilmez* şeklinde bir ilkeye dönüşmüştür.

"İyiliği yaygınlaştırmak ve kötülükten uzaklaştırmak" ilkesine bu dinî metinler ruh vermiştir. Fakat kavrama teorik formunu kazandıran asıl metin, "*Kim bir münker görür ise eli ile düzeltsin, buna gücü yetmez ise dili ile düzeltsin, buna da gücü yetmez ise kalbi ile buğz etsin ki bu imanın en zayıf noktasıdır*"¹⁶ hadisidir. Bu rivayetin özelliği, toplumda hiçbir kesimi dışarıda tutmadan herkese bir sorumluluk alanı çizmesidir.¹⁷ Metinlerde söz konusu ilke, bir *hak* değil, bir *ödev* olarak vaz edilmiştir.

Bireyin sosyal hareket alanını konu edinen literatür, söz konusu ayet ve hadisler göz önünde bulundurularak anlamlandırılmıştır. Fakat söz konusu hadisler gelenekte bazen Müslüman bireyin özgürlük alanını kısıtlamak amacıyla da kullanılmıştır. Çünkü metnin bu şekilde yorumlanması, bazı uygulamaların doğru inançlardan sapma olarak değerlendirilmesi ve sahiplerinin baskı altına alınması sonucunu doğurabilmiştir. İyi niyetli uygulamada etkili bir sosyal sorun çözücü işlevi gören bu ilkelerin subjektif ve kötü niyetli uygulamalarda baskı ve dışlamayı meşrulaştırma aracına dönüşmesi ihtimal dâhilindedir.

2. Devletin Vatandaşa, Vatandaşın Devlete Karşı Sorumlulukları Bağlamında "İyilikleri Destekle, Kötülükleri Önlemede Görev Al" İlkesi

İslâm siyaset geleneğinde devlet, adaletin garantörü ve bireyler arasındaki anlaşmazlıkları ortadan kaldırmayı üstlenmiş bir kurumdur.¹⁸ Bu bölümde İslâm siyaset teorisinin genel tavır, her durumda köklerine dönerek, Sahabe, Tabiin ve Tebe-i tabiin dönemindeki uygulamalardan çıkarımlar yaparak yol almaktır. Bu yüzden çalışmamızda biz de bu geleneğin izini süreceğiz, bu eğilime sadakat göstereceğiz.

Hz. Ömer, idareci sıfatıyla "*Allah'ın itaat etmenizi istediği şeyleri size emretmemiz bizim sorumluluğumuzdur. Yine Allah'ın yasak ettiği şeylerden sizi sakındırmak da bizim vazifemizdir.*" demiştir. Bu açıklama, kendi kültürel

¹⁶ Müslim b. el-Haccac, *Sahîhu Müslim*, İman 78 (49).

¹⁷ Ebu'l-Hasan Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslamiyyin ve İhtilafu'l-Musallîn* thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (Beyrut: Mektebetü'n- Nahdatu'l-Mısriye, 1950), 2/125-126.

¹⁸ Ebu'l-Müîn Neseî, *Tabsiratu'l-Edille fi Usuli'd-Din* thk. Hüseyin Atay - Şaban Ali Düzgün (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004),2/341.

zemininde devletin sosyal barış ve uzlaşmayı sağlama sorumluluğunu ve ortak çıkarlar temelinde bir mutabakatı ifade etmektedir.¹⁹ Hz. Ömer'in bu ifadeleri, devletin vatandaşlarına karşı ödev ve sorumluluklarını ortaya koymaktadır. Bu metin aynı zamanda zımnen devletin vatandaşları üzerindeki hakkına da işaret etmektedir. Bu hak, halkın kanunlara uymasındır. Kanunlara uyulmadığı takdirde toplum yararına cezai yaptırımlar uygulanabilecektir.

Son tahlilde, devletin halka karşı *adil* olması, halkın da devlete *itaatte sadakat* göstermesi gerekmektedir.²⁰ Bu ilişkide kamu düzeninin sağlanması, toplumsal birlikteliğin korunması, kaosun önlenmesi, hak sahiplerine haklarının verilmesi, vb. dikkate alınmıştır. Yine konuyla ilgili olarak Hz. Ebu Bekir'in "*İçinizdeki en zayıf kişi; benden hakkını almıncaya kadar en güçlüünüz; içinizdeki en güçlü kişi de kendisinden hak sahibinin hakkı alınıncaya kadar en zayıfınızdır.*" şeklindeki beyanı, devlet kurumunun haklar karşısındaki temel görevini ifade etmektedir.²¹ Hz. Ebu Bekir, başka bir düzlemde "*Ey insanlar! Şayet görevimi (lâyıkıyla) yaparsam bana yardım ediniz. Yanlışlık yaparsam bana doğru yolu gösteriniz.*" diyerek vatandaşları yönetime katılmaya davet etmiştir.²²

İslâm düşüncesinde *emir bi'l-ma'rûf*, siyasetin faydayı temin etme amacını; *nehîy ani'l-münker* ise zararı önleme ve hatayı giderme amacını ifade edecek şekilde geniş bir yoruma tabi tutulmuştur. Bu yaklaşımın gereği olarak topluma faydalı projeler desteklenmiş, topluma zarar verebilecek uygulamalar toplum lehine olmak kaydıyla sınırlandırılmıştır. Kötülüğü önleme çabası, literatürde *def-i mefsedet* yani bozulmayı engelleme şeklinde ifadesini bulmuştur.

İlkeye anlam kazandıran "*ma'ruf/iyilik*" ve "*münker/kötülük*" kavramları, geleneğe referansta bulunur ve toplumda egemen olan örfe referansta bulunan ahlaki ölçü alır. *Ma'ruf*, toplum tarafından onaylanan ve bilinen veya Şeriat tarafından onaylanan"²³ anlamında kullanılmaktadır. Bu durumda toplumun geneli tarafından onaylanan fiillerin desteklenip yayılması, reddedilen fiillerin sınırlandırılması bu ilke çerçevesinde gerçekleşmektedir. Zira İslâm'ın klasik döneminde ahlak, ilhamını dinden

¹⁹ Ebu Yusuf, *Kitabu'l-Harac* (Dâru'l-Ma'rife, 1979), 13.

²⁰ Ebu'l-Hasan Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* thk. Ahmed Câd (Kahire: Dâru'l-Hadis, 2006), 42-49.

²¹ Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellam, *Kitâbu'l-Emvâl*. thk. Muhammed Ammara (Kahire-Beyrut: Daru's Şurûk, 1989), 72-73.

²² Ebû Ca'fer İbn Cerîr et-Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk* nşr. Ebû Suhayb el-Kermî (Riyad: Beytü'l-Efkârî'd-Devliyye, ts.), 489.

²³ Toshihiko İzutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz (İstanbul: Pınar Yayınları, 2017), 323.

aldığı için bu ilke de uygulanma biçimini ve kriterlerini doğal olarak dinden almıştır. Fakat günümüzde toplumsal uzlaşmada gözetilen kriter zemini din değil, kanun olduğu için ilkenin uygulanmasında kanunlar hakem rolünü üstlenmesi beklenmektedir. Dolayısıyla sözü edilen öneride ilkeye şekil ve ruhunu kanunlar verecektir.

Klasik dönemde Hz. Ömer, bu ilkenin uygulanması bağlamında devesine fazla yük yükleyen deve sahibini cezalandırmıştır. İslâm'ın klasik döneminde bu ilkenin kurumsallaşmış hali olarak *hisbe* teşkilatı kapsamında yürütülen sosyal barışı sağlamak şeklindeki önemli devlet görevlerinde yöneticiler de hesaba çekilmekten muaf tutulmamıştır.²⁴

Hz. Ali, devlet başkanının görev alanına dair "Devlet başkanının (halife/imam) görevi, ülkede adaleti sağlamak, hak sahiplerine haklarını vermektir. İmam bu görevini yerine getirdiği sürece halka düşen de ona itaat etmek ve çağrısına/davetine uymaktır"²⁵ demiştir. Dördüncü halifenin bu açıklaması, devlet yetkililerinin hak ve görevlerine bir limit belirlediği oranda tebaanın da hak ve görevlerini özetle ortaya koymaktadır. Mâverdî, siyasetin varlık gayesini "*dinî korumak için dünyayı yönetmek*" olarak açıklamaktadır.²⁶ Günümüzde bu perspektif, devletin halkın inanç ve düşünce özgürlüğünü koruması olarak ifade edilmektedir.

Devlete tanınan haklar ve sorumluluklar bağlamında *emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker* bireyi toplumun aktif bir üyesi yapar ve siyasete katılması için meşru bir zemin oluşturur. Bu ilke aynı zamanda gerek Müslümanlar arası ilişkilerde gerekse onların diğer dinî topluluklar ile ilişkilerinde düzenleyici bir misyon icra etmektedir. Kur'an'da bildirildiği kadarıyla Hz. Muhammed'in yapmakla yükümlü olduğu "iyilikleri yaygınlaştırma ve kötülükleri engelleme" görevi, ona tabi olan her bir Müslüman tarafından da bu ilke çerçevesinde hayata geçirilir.²⁷ Bu misyonda, devletin iyi eylemleri himaye edip destekleyeceği varsayılmıştır. Sosyal barışı tehdit eden fiiller ile mücadele etmek de aynı şekilde devlete yüklenmiş bir görev olarak kabul edilmiştir.

Devlet, üstlendiği bu görev ve sorumlulukları iki şekilde ifa edebilir:

1) Devlet, adli-idari cezalandırmalar yoluyla halkın inanç ve düşünce özgürlüklerini korur. Bu görevi ifa etmek için profesyonel mücadele ekipleri oluşturur. Böylece toplumsal barışı tehdit eden suç örgütleri ile mücadele

²⁴ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, 249, 250.

²⁵ Kasım b. Sellam, *Kitâbu'l-Emvâl*.42-49 .

²⁶ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*,349,350.

²⁷ Kâdî Abdulcebbar el-Hâmedânî, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse* thk. Abdulkerîm Osman (Kahire: Mektebetü Vahbe, 1996), 146, 147.

eder. Mücadele ekibinin nüfusa oranı ne kadar yüksek olursa başarı da o kadar yüksek olacaktır. Fakat bu konudaki yüksek istihdamın devlet için yüksek bir maliyet oluşturacağı da göz önünde bulundurulmalıdır.

2) Gönüllülük esasına göre mücadele yaklaşımında paydaşlar bütün halk kesimlerine yayılacağı için devletin yükü hafifler. Bu durumda her bireye bir polis tahsis etmek gerekmeyecek, böylece maliyetler azalacaktır. *Emir bi'l-ma'rûf nehîy ani'l-münker* ilkesinin suç ile mücadele aracı olması, işte bu gönüllü paydaşların projede görev almasıyla mümkündür. Başlangıçta bireysel düzlemde ahlaki ve dinî motivasyon sağlıyor görünen ilke, dolayısıyla kamu hukukunu koruma ve asayiş sağlama işlevi de görür.

3. *Emir bi'l-ma'rûf Nehîy ani'l-münker* İlkesinin İşletilme Şekli

Bu ilkenin çağdaş toplum ve devlete uyarlanabileceği fikrine *vacip* kavramı eksenindeki yorumlardan hareketle ulaşılmıştır. Zira *vacip*, “*kişinin gücü yettiği halde yapmadığında yerilmesini gerektiren fiil*” şeklinde tanımlanır. Kavram ayrıca “*ihlali ihlal edenin yerilmesini gerektiren şey*” şeklinde de tanımlanmaktadır. Buna göre, yanlış fiil ve davranışlar sergileyen kimse yaptıklarından dolayı kınanır. Aynı şekilde kötü fiilleri önlemekle yükümlü olduğu halde bundan kaçınan kimse de *nehî-i ani'l-münker* görevini yapmadığı için kınanmaktan kurtulamaz.²⁸

Dinin yasakları devletin koyduğu kanunlarla ne ölçüde örtüşmektedir (?) sorusu konuya ilişkin çözüm bekleyen en ciddi sorundur. Çünkü iki yasama türü arasındaki mesafe tamamen ortadan kalktığı ya da en azından birbirine yaklaştığı ölçüde bu ilke işlevsellik kazanacaktır. Bu ilkenin sağladığı imkânlar sayesinde Müslümanların sosyal alanda daha fazla sorumluluk alarak suçların azaltılmasına yardımcı olacakları düşünülebilir.

Emir bi'l-ma'rûf nehîy ani'l-münkerin İslâm tarihinin klasik dönemlerinde vatandaşların bilinçlenmesini sağladığı ve onlara toplumsal işler konusunda bir perspektif sunduğu söylenebilir. Nitekim bu ilkenin tecessüm etmiş hali olan *hisbe* teşkilatı, mahkemelerin yükünü önemli ölçüde hafifletmiştir. Bu kurumun görevlisine *muhtesib* denir.²⁹ Toplumun unutulmuş değerlerini yaşatmak, iyilikleri hatırlatarak kültürel bir canlılık meydana getirir, yaygın kötülüklerin ortadan kaldırılması için önlem alınmasına imkân tanır.³⁰ Bu bakımdan *hisbe* teşkilatı, gelenek ve örfün korunmasında da önemli

²⁸ Çınar, “Mu'tezile'nin İslam Siyaset Anlayışı: “el-Emru bi'l-Ma'rûf Ve'nehîy Ani'l-Münker”, 95-109.

²⁹ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, 349; Mustafa Hizmetli. “Abbasilerde Hisbe ve Muhtesib: Bağdat Örneği”, *Journal of History Culture and Art Research* 6/6 (2017), 425-443.

³⁰ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, 349.

bir işlev görür. Kurum bu fonksiyonuyla toplumda ortak bilincin oluşturulmasına ve uzlaşılabilir ortak kültürün yaşatılmasına da yardımcı olur. Bu kültürel zemin, suçların artmasını engelleyeceği gibi işlenme ihtimali olan suçlara karşı *erken uyarı sistemi* işlevi görür.

Mâverdî'nin anlatımına göre, *muhtesib* üç tür davaya bakar: (1) Alışverişteki usulsüzlükleri çözüme kavuşturmak, eksik tartıların yol açtığı şikâyetleri sonuca bağlamak. (2) Borçların ödenmemesinden kaynaklanan güven bunalımlarını çözüme kavuşturmak ve toplumda barışı temin etmek. İmkânı bulunmasına rağmen borcunu ödemekte ihmalkârlık gösterenlerin sebebiyet verdiği davaları çözümlenmek. (3) Ahlak dışı ve kusurlu mal satışını konu alan davalarda mağduriyetleri gidermektir.³¹ Bu sorunlar günümüzde tüketici hakları kapsamında gündeme gelmektedir. Söz konusu ilkenin vicdanlara yerleşip sosyal hayatta uygulanması halinde mahkemelerin iş yükü hafifleyebilir. İsim ve telif hakları başta olmak üzere bir tür emek sömürücülüğü olan imitasyona karşı orijinalin korunması da bu ilkenin işletilmesi suretiyle sağlanabilir.³² Mâverdî, *hisbe* teşkilatının kuruluş amaçlarından birinin de mezâlim (ağır ceza) mahkemesinin yükünü hafifletmek olduğunu belirtmektedir.³³ Bu bilgi, *hisbe* teşkilatının görev alanının ne kadar geniş olduğu konusunda fikir vermektedir.

Ayrıca bu kurum tarihi süreçte; acil durumlarda farklı kamu görevlerinin yerine getirilmesinde de fonksiyon icra etmiştir.³⁴ Doğal felaketlerde toplumun organize edilmesi ve acil ihtiyaçların giderilmesinde devletin yerel kolu olarak sivil toplumu temsil etmiştir. *Hisbe*, modern dönemlerde de buna benzer görevler üstlenebilir. Çevreyi ağaçlandırmak, ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarını gidermek vb. verilebilecek örneklerden sadece bir kaçıdır.³⁵

Hisbe teşkilatı tarihte arabuluculuk sistemi olarak da görev almıştır.³⁶ Bugün de başta kan davaları olmak üzere aynı görevi yerine getirebilir görünüyor. Deprem ve yangın gibi doğal afetler yaşandığında, organize bir yapı olarak ihtiyaç sahiplerine yardımların düzenli olarak ulaştırılmasında da

³¹ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, 352.

³² Bayram Çınar, "İslam İnanç Ekollerinde 'Emr-i Bi'l-Ma'ruf ve Nehyi Ani'l-Münker'", *Van İlahiyat Dergisi* 8/13 (2020), 244-266.

³³ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, 352.

³⁴ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, 357.

³⁵ Alpaslan Alkış, "Tüketicinin Korunması Açısından Hisbe Teşkilatı ile 4077 Sayılı Tüketici Kanunundaki Kurum ve Kuruluşlarının Karşılaştırılması", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2011), 133-162.

³⁶ Hamza Ateş, "Ombudsmanlık İçin Öncü Bir Kurum: Hisbe", *Ombudsman Akademik* 6 (2017), 21-48.

bu kurumun önemli katkıları sağlayabilme kapasitesini bünyesinde bulundurur.

Müslümanlar, gönüllü sivil yapılar oluşturmak suretiyle yaşadıkları toplumda emniyet ve huzurun tesisine bu yolla katkıda bulunabilirler. Bu sorumluluk, istismlara meydan vermemek için haber alma ile sınırlandırılabilir. Bu sorumlulukların sınırlarının belirlenmesi, sosyal uzlaşma ve mutabakat ile sağlanabilir. Bu öneri ancak devletin bu yönde bir talepte bulunması halinde geçerlidir. Mesela bu ilke, toplumda baş edilmesi zorlaşan uyuşturucu ve dolandırıcılık ile mücadelede de aktif olarak hayata geçirilebilir.

Bu projeden beklenen fayda, halkın suça karşı duyarlılık noktasında sosyal bir bilinç edinmesi, suç işlenmeden önce önünde bariyerler örmesi ve devletin suçu önleme çabasında geri destek personeli olarak görev almasıdır. Duyarlı vatandaş, gördüğü yanlışları ilgililerle paylaşarak adli ve idari mekanizmaların hızlı ve aktif işlenmesine, suç işleme eğilimi gösteren kişiler ve gruplar, bu sosyal gözlem ağıyla sebebiyle bu teşebbüslerinden vazgeçirmesine ve suçun önlenmesine büyük fayda sağlayabilir.

Aslında kamuya ilişkin suçlar; ihbara bağlı olmaksızın devletin yürütmek durumunda olduğu davalardır. Burada halkın aldığı inisiyatif, idari kurumları işlenen veya işlenecek olan suçlar konusunda haberdar etmek ve bilgilendirmektir.

Bu ilke ve hisbenin modern biçimi, hileli mallar, hileli alışveriş ve aldatmaya dayalı suçlarda önleyici bir araç olarak değerlendirilebilir. Konu ile ilgili olarak Hz. Peygamber'in bizzat şahit olduğu şu olay nakledilir: "Resûlullah bir gün çarşıda dolaşırken bir yiyecek yığınının önünde durdu ve elini buğday çuvalının içine daldırdı. Parmaklarında bir ıslaklık hissettiğinde ıslak olduğunu düşündüğü bölümden avuçlayarak gerçekten ıslak ve nemli olup olmadığını kontrol etti. Emin olduktan sonra satıcıya dönerek 'Nedir bu?' diye sordu. Satıcı: 'Ey Allah'ın elçisi! Yağmur yağmıştı, ondan ıslanmış olacak' deyince Resûlullah: 'Herkesin görmesi için o ıslak tarafı üste koyamaz mıydın?' dedikten sonra '*Bizi aldatan bizden değildir*' buyurdu."³⁷ Burada malın ayıbını gizlemek olarak göze çarpan durum, günümüzde tezgâhın ön tarafına iyilerini dizdiği halde poşete arkadaki çürükleri dolduran pazarcı tipinde karşılık bulmaktadır. Çağdaş hilelerden olan araçlarda kilometre sıfırlamak da böyledir. Bu parantez genişletilebilir. Burada vermek istenen, toplumsal barışı tehdit eden yapı ve kişilerle kolluk kuvvetleri üzerinden asayiş

³⁷ Müslim, *Sahîhu Müslim*, Kitabı'l-İman, 164, 1/99.

mücadelesi yapmak yerine toplumsal bilinci arttırarak, gönüllü suç önleyici grupları toplumda bir savunma sistemi olarak ikame etmektir.

Geçmişte ayıplayarak ve nasihat verilerek geçirilen bu adi suçlar, çağdaş kamu kurumlarında cezai yaptırımlara konu olmaktadır. Sözü edilen bu adi suçların önlenmesi, toplumda güvenin yaygınlaşması açısından önemlidir. Günümüzde oldukça yaygın bir görünüme kavuşan bu suçları daima poliseyle önlemlerle engellemeye de imkân yoktur. Bu durumda kaçınılmaz olarak halk desteğine ihtiyaç vardır. Zarara uğratılan müşteri, duyduğu rahatsızlığa ek olarak bunun önüne geçmenin dinî bir sorumluluk olduğunu da düşününce, hakkını arama motivasyonu yanında bu tür suçlarla mücadele etmenin dinî bir sorumluluk olduğu saikiyle de hareket edeceği için daha kolay sonuç alınacaktır. Suç önlemede sosyolojiden destek alan modelin başarı şansı daha yüksektir. Aynı zamanda böyle bir toplumda suç önlemeye yönelen bireylerin oranında düşüş olacaktır. Çünkü toplumun önemli bir bölümü suçla mücadele halinde olacaktır.

Tarihte zabıta teşkilatı ile de ilişkili uzlaştırma komisyonları gibi görev yapmış olan *hisbe* kurumu,³⁸ modern dönemin şartlarına göre yeniden yapılandırılabilir. Ruhunu dinî inançtan, organizasyon şeklini modern dönemin kurumlarından alarak hayata geçirilebilir. Kurumun tarihsel koşullardaki kurgu biçimi, kültürel ve tarihsel olduğu halde, ruhu güncel ve evrenseldir.³⁹

Aşağıda yapılan alıntıda Mustafa Hizmetli, *hisbenin* Endülüs Müslümanlarında nasıl işletildiğini örneklerle ortaya koymaktadır:

Endülüs'te mescidler, çarşılar, binalar, yollar, cadde ve sokaklar, köprüler, mezarlıklar, çöplükler, tuvaletler ve kanalizasyonlar gibi halkın ortaklaşa kullandığı mekânların temizliği, bakımı ve korunması konusunda kullananların sorumluluğu esas alınmakta, bu sorumluluğun yerine getirilmesinin denetimi ise muhtesibe bırakılmaktaydı. Bir yerde oturanlar oranın yollarının bakımının yanı sıra buldukları çevrenin tümünün düzen ve temizliğinin korunmasından sorumlu idi. Aynı anlayış doğrultusunda mescidler ve çevresinin temizlik ve düzenini korumak amacıyla buralarda çevreyi kirletici maddelerin satışı kısıtlanırken, bu tür mekânlarda

³⁸ Hisbe; asker, polis ve zabıta gibi olumsuz ve düzeni bozmaya çalışanları engelleyen, din adamları, psikologlar ve kanaat önderleri gibi iyiliği teşvik eden yani ödülü ve cezayı da barındıran bir yapıyı ifade eder.

³⁹ Hizmetli, "Abbasilerde Hisbe ve Muhtesib: Bağdat Örneği", 425-443.

etrafın ve buralara gelecek insanların temizliğini kolaylaştırmak için su bulundurulma zorunluluğu da getirilmişti...

Şehrin temizlik ve düzenini korumak amacıyla çarşıdan geçirecek koyun sürüsünün temizlenmesi gerekmekteydi. Aynı gayeyle yoldan geçen insanların kayıp düşmesi tehlikesi dolayısıyla kalabalık günlerde cadde ve sokaklara su serpilmesinin engellenmesi, şehir içine cop dökülmesine ve leş atılmasına izin verilmemesi, lağımın düzeniyle ilgili kurallar konulması ile lağım ve kenef temizleyenlerin bu işleri yaparken çevreyi kirletmelerini önleyici tedbirlerin alınması da istenmekteydi. Asıl önemlisi bütün bu hususlarla ilgili olarak halk ve meslek sahiplerini sorumlu tutmakla yetinilmemesi bütün bu konuların uygulanması hususunun muhtesibin düzenle denetimine verilmesidir.

Çevre temizlik ve düzeninin korunması konusunda ortak mekânları kullanan halkın sorumlu tutulmasının yanı sıra çevreyi ve halkın sağlığını korumak amacıyla esnaf ve sanatkâra da sorumluluk verildiği görülmektedir. Kasaplar, balıkçılar, fırıncılar, sütçüler, aşçılar vb. gibi halkın temel gıda ihtiyacını karşılayan meslekleri icra edenlerin işlerini yaparken hem çevrenin temizlik ve düzeninin korunmasına hem de hijyen kurallarına uymaları istenmekteydi.

Kasapların çevre temizlik ve düzenini korumak amacıyla çarşıda hayvan boğazlamaları, kesilmiş eti sarmadan taşımaları yasaklanmıştı. Hayvancılığa zarar vereceği için çift suren ve doğurgan hayvanlar ile hamile ve süt veren hayvanları kesmelerine de izin verilmezdi. Çevre ve halk sağlığını korumak bakımından cildi yaralı ve hasta hayvanların kesimi de yasaklandığı gibi, bulaşıcı hastalığı olanların bu mesleği icra etmelerine de izin verilmezdi. Et üretim ve satışında hijyeni sağlamak bakımından kasapların kişisel temizliklerinin yanı sıra dükkânları, kesim ve satış yerleri ile buralarda kullandıkları aletlerin ve et taşıdıkları kapların temizliğine önem vermeleri istenmekteydi. Satışa sunulacak etin lezzetini korumak amacıyla yüzülmesi sırasında üfleyen kişinin ağız kokusu etin tadını bozduğu için hayvanın şişirilmesine izin verilmemekteydi.⁴⁰

---

⁴⁰ Mustafa Hizmetli, "Hisbe Risalelerine Göre Endülüs'te Çevre Bilinci", *İSTEM* 14 (2009), 216-217.

Sonuç

İslâm dünyasında kelâm ekollerinin anlayışlarını besleyen dinî metinler, tarihteki etkili aktörler üzerinden dolayısıyla tarihin inşasında da etkili olmuştur. Müslümanlar tarihte *emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker* ilkesini hisbe teşkilatı gibi kurumlar şeklinde somutlaştırarak insanlığa önemli katkılarda bulunmuşlardır. Öneri temelinde, iyiyi yaygınlaştırmak ve kötülüğe ulaşılmasını zorlaştırmak amacı taşımaktadır. Bu ilke tarihte hisbe teşkilatı formatında sosyal bir kurum olarak ortaya konulmuş ve sosyal sorumluluklar üstlenmiştir. *Emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker*, modern dönemde Müslümanlara ilham kaynağı olabilir ve günün ihtiyaç ve anlayışına uygun olarak yeni bir kurum şeklinde tezahür edebilir. Burada asıl olan kurum değil, onun sosyal işlevselliğidir. Kendisinden beklenen sosyal sorumluluğu yerine getiriyor ve toplumsal barışa katkı sağlıyor ise kurumun tarihsel hisbe modeline benzeyip benzememesi önemli değildir.

İslâm kültür ve medeniyetinde Müslümanların bu tür yapılara niçin ihtiyaç duydukları ve bunu nasıl gerçekleştirdikleri gibi sorulara verilen cevaplar onların zihinlerini besleyen metinlerin satır aralarında gizlidir. Bu kültür ve medeniyetin teorik altyapısını görerek yapılacak sağlıklı bir geçmiş okuması daha sağlıklı bir değerlendirmeye imkân verecektir. Kamu alanında işlenen suçların azaltılmasını sağlayacak ve toplumun hatalara yönelmesi önünde bariyer oluşturacak tamamen veya kısmen sivil yapıların inşa edilmesi önemlidir. İnsanlığın tecrübeleri suçlarla mücadelede kanun ve yönetmelik gibi teorik eksiklerden ziyade uygulama eksiklerinin daha önemli olduğunu göstermektedir. Bireyin cezalandırılma riskinin düşük olması ya da suçtan elde edilecek faydanın çekilecek cezadan daha büyük olması halinde kişiyi suç işlemekten alıkoyacak hiçbir rasyonel güç yoktur. Yalnızca Allah korkusu ve ahiret inancı gibi dinî değerler ekseninde inşa ettiği bilinç bireyi ahlak dairesinde tutmayı başarabilecek ekstra bir önlem gibi durmaktadır.

İnsanın yaşadığı toplumda inisiyatif alması gerektiğine ilişkin temel ilkelerden olan *iyiliği yayma ve kötülüğü engelleme*, önemli bir görev üstlenecektir. Toplumsal barışın temini ve suçun azaltılması doğrultusunda dinin insan vicdanında yeniden hayat bulmasına ihtiyaç vardır.

Geçmişte mezheplerin felsefi spekülasyonlarla yaşamdan uzaklaştırdıkları ve birbirinden kopuk inanç unsurları haline getirdikleri dinin sokakta ve çarşıda yeniden varlık göstermesine imkân tanıyacak bir anlayışın gelişmesi bu açıdan zaruridir. Bu yaklaşımda hareket noktası, "din insan içindir" şiarıdır.

Geçmişteki anlayışlar doğru-yanlış değerlendirmesinden bağımsız olarak o zamanki toplumların kendi kültürel zeminlerinde bir karşılığı olan yapıları doğurmuştur. Toplum, ihtiyaç duyduğu her türlü sosyal, siyasal, idari vb. yapıyı dine referansla üretebilmiştir. Bugün bu kavramların sosyal yaşamdaki yerlerini tekrar almalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Toplumsal bir sindirilmişlik ifadesi olan nemelazımcı zihniyetin terki ancak bireyin yaşamda yeniden sorumluluk bilinciyle rol almasıyla mümkündür.

Dinî sorumluluğun vatandaşlık bilinciyle takviye edilmesi halinde önlemlerin daha etkin sonuçlar vereceği açıktır. Çalışmada ulaşılan sonuçlardan biri de, terör ve yasadışı faaliyetlerle etkin mücadelede bu ilkenin önemli bir işlev göreceği tespitidir.

İslâm kültür ve düşünce geleneğinin arkaik okumalar olmaktan çıkarılıp, dinin hayata adapte edildiği metinler üretmesi bu bakımdan çok elzemdir. Mezheplerin tarihsel süreçte ürettikleri algı ve anlayışlar kendi kültürel zeminlerinde önemlidir, fakat bunların her yeniçağın ihtiyaçları doğrultusunda yeniden okunması ve yorumlanması kaçınılmazdır.

Dinî bir motivasyon kendini dindar olarak tanımlamayan çevrelerde etkili olamayabilir, ama bu motivasyonun kendini dindar olarak tanımlayan toplumlarda hem dinî ve ahlaki sorumluluk bilincini arttırmada hem de sosyal alanın suçtan arındırılmasında etkin bir rol oynama kabiliyeti bulunmaktadır.

Akademik çevrelerin sosyal yapılara entegre edilmesi mümkün olan bu öğretilere kültürel değil de arkeolojik bir materyal olarak yaklaşmaları, bu öğretilerin tekrar yaşama geçirilmesi önünde entelektüel bir engel olarak durmaktadır. Akademisyenlerin ve düşünürlerin uhdesinde olan yeni şartlara uygun güncelleme işlemi kanun ve yönetmeliklerle yapılmaya çalışılmışsa da süreçte bunun başarısız olduğu anlaşılmıştır. Ne seküler zihinler dinî sosyal bir rehber olarak görebilmiş, ne de dindarlar tevarüs ettikleri dinî-kültürel mirası ihtiyaca uygun dönüştürebilmişlerdir.

Netice itibarıyla bugün yapılması gereken, güncel olanla irtibat kurabilen, yaşama temas eden metinler inşa etmek, iyiliği yaygınlaştırma ve kötülükten uzaklaştırma ilkesini bütün sosyal sorunların çözümünde fonksiyonel hale getirmektir. *Emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker* ilkesi nasıl dün *hisbe* teşkilatı olarak iyiliklerin yaygınlaşması ve kötülüklerin ortadan kaldırılması amacıyla büyük bir işlev gördü ise bu ve benzeri dinî ilke ve kurumların yeniden yorumlanması ve biçimlendirilmesi yoluyla aynı amaçlara hizmet etme imkânı bulunmaktadır.

Kaynakça

- Alkış, Alpaslan. "Tüketicinin Korunması Açısından Hisbe Teşkilatı ile 4077 Sayılı Tüketici Kanunundaki Kurum ve Kuruluşlarının Karşılaştırılması". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2011), 133-162.
- Ateş, Hamza. "Ombudsmanlık İçin Öncü Bir Kurum: Hisbe". *Ombudsman Akademik* 6 (2017), 21-48.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil. *Sahîhu'l-Buhârî. thk. İzzuddîn Dillî, İmâd eţ-Şayyâr, Yâsir Hasen*. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2014.
- Çınar, Bayram. "İslâm İnanç Ekollerinde 'Emr-i Bi'l- Ma'ruf ve Nehyi Ani'l-Münker'". *Van İlahiyat Dergisi* 8/13 (2020), 244-266.
- Çınar, Bayram. "Mu'tezile'nin İslâm Siyaset Anlayışı: "el-Emru bi'l-Ma'rûf Ve'nehyu Ani'l-Münker". *Academic Knowledge* 3/2 (2020), 95-109.
- Demirkaya, Yüksel. "Osmanlı Devletinde Belediye (Hisbe) Teşkilatı". *Journal of Social Policy Conferences* 41-42 (1998), 303-318.
- Ebû Yûsuf, Yakub b. İbrahim. *Kitabu'l-Harac. Dâru'l-Ma'rife*, 1979.
- Eş'arî, Ebu'l-Hasan. *Makâlâtü'l-İslamiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid*. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü'n- Nahdatu'l-Misriye, 1950.
- Fazlur Rahman. "İslam'da Şura İlkesi ve Ümmetin Rolü". *İslam Siyaset Teorisi ve Sorunlar*. Edisyon. çev. Halim Sırçancı, İstanbul: Ekin Yayınları, 1997.
- Hizmetli, Mustafa. "Abbasilerde Hisbe ve Muhtesib: Bağdat Örneği". *Journal of History Culture and Art Research* 6/6 (2017), 425-443.
- Hizmetli, Mustafa. "Hisbe Risalelerine Göre Endülüs'te Çevre Bilinci". *İSTEM* 14 (2009), 207-219.
- İzutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*. çev. Selahattin Ayaz, İstanbul: Pınar Yayınları, 2017.
- Kâdî Abdulcebbar, el-Hâmedânî. *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse thk. Abdulkerîm Osman*. Kahire: Mektebetü Vahbe, 1996.
- Kasım b. Sellam, Ebû Ubeyd. *Kitâbu'l-Emvâl. thk. Muhammed Ammara*. Kahire-Beyrut: Daru's-Şurûk, 1989.
- Kuşeyrî, Müslim b. el-Haccac. *Sahihu Muslim. thk. Yâsir Hasen, İzzuddîn Dillî, İmâd eţ-Şayyâr*. Beyrut: Muessesetu'r-Risale, 2014.
- Mâverîdî, Ebu'l-Hasan. *el-Ahkâmu's-Sultâniyye thk. Ahmed Câd*. Kahire: Dâru'l-Hadis, 2006.

Nesefî, Ebu'l-Mûin. *Tabsiratu'l-Edille fi Usuli'd-Din thk. Hüseyin Atay - Şaban Ali Düzgün*. 2 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004.

Özçelik, Sezai - Öğretir Özçelik, Ayşe Dilek. "İslami Çatışma Teorileri ve Müzakere Yaklaşımları: Tahkim, Wasata, Sulha ve Ombudsman" *Arabuluculuğun Felsefi ve Kültürel Temelleri*, ed. Vahap Özpolat, Ankara: HEGEM Vakfı, 2022.

Taberî, Ebû Ca'fer İbn Cerîr. *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk nşr. Ebû Suhayb el-Kermî*. Riyad: Beytü'l-Efkârî'd-Devliyye, ts.